

Physiological, Psychological, and Lexical Features of “Hayz” (“Menstruation”)

Rasulova Nilufar Abduvossiyevna

Associate Professor, PhD in Philology

Department of Practical Aspects of the English Language

Uzbekistan State University of World Languages

Abstract. Plato believed that the cause of hysteria in women at certain times was the “sorrowful womb”. According to him, the uterus grieves and mourns because it is not carrying a child. Other contemporaries argued that the uterus, when moving around the body and getting stuck between other internal organs, cries and a woman becomes hysterical.

The article examines the term “menstruation” used in gynecology and describes its features as a physiological, psychological and lexical unit.

Keywords: uterus, period, historical, etymology, biological, term, physiological, healthy.

“HAYZ” (“MENSTRUATION”) NING FIZIOLOGIK, PSIXOLOGIK VA LEKSIK XUSUSIYATLARI

O‘zDJTU, Ingliz tili amaliy aspektlari kafedrası

dotsenti, f.f.f.d (PhD)

Rasulova Nilufar Abduvossiyevna

Annotatsiya. Aflotun ayollarda ma’lum vaqt jazava paydo bo‘lishining sababi “azador bachadon” ekanligiga ishongan. Unga ko‘ra, bachadon bola ko‘tarib yurmaganidan qayg‘uga botib, aza tutadi. Uning boshqa zamondoshlari esa bachadon

tana bo‘ylab sayr qilib yurib, boshqa ichki a‘zolari orasiga tiqilib qolganda yig‘laydi va ayolda jazava paydo bo‘ladi, deya mulohaza yuritganlar.

Maqolada ginekologiyada ishlatiladigan “hayz” termini tadqiqqa tortilgan va uning fiziologik, psixologik va leksik birlik sifatidagi hususiyatlari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: bachadon, davr, tarixiy, etimologiya, biologik, atama, fiziologik, sog‘lom.

Аннотация. Платон считал, что причиной истерии у женщин в определённые периоды является «скорбящая матка». По его мнению, матка скорбит и оплакивает, потому что не вынашивает ребёнка. Другие современники утверждали, что матка, перемещаясь по телу и застревая между другими внутренними органами, плачет, и женщина впадает в истерику.

В статье рассматривается термин «менструация», используемый в гинекологии, и описываются его особенности как физиологическая, психологическая и лексическая единица.

Ключевые слова: матка, менструация, исторический, этимология, биологический, термин, физиологический, здоровый.

Kirish

Akusherlik va ginekologiya sohasidagi terminologiya nafaqat tibbiyot, balki tilshunoslik (lingvistika) nuqtai nazaridan ham juda qiziqarli va murakkab yo‘nalish hisoblanadi. Bu soha terminlarining shakllanishi, etimologiyasi va tarjimasi fundamental ahamiyatga ega.

Islom fiqhida ayollar hayoti bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan hayz, nifos va istehoza holatlari muhim diniy masalalar sirasiga kiradi. Bu mavzular Qur’oni Karim va hadislar asosida keng muhokama qilingan bo‘lib, to‘rt mazhab – Hanafiy, Shofeiyy, Molikiy va Hanbaliy – ularning har biriga oid huquqiy va amaliy jihatlarni alohida tartibda bayon etgan.

Oy ko‘rib bo‘lgan ayollarning atrof-muhitga e‘tibori kuchayadi. Hayz ko‘rishdan uch hafta o‘tib, ayollarning so‘zamolligi ortadi. Aslida, hayz ko‘rish miya faoliyatiga ta‘sir qilishini ko‘pchilik yaxshi biladi, ammo bu jarayon hamma o‘ylagandek oddiy kechmaydi.

Qadimda Misr kohinlaridan tortib yunon faylasuflariga qadar nega ayollar oyning ma‘lum kunlarida o‘zgarib qolishiga qiziqqanlar. Bu masala ilm darg‘alarini ming yillar davomida o‘ylantirib kelgan.

Aflotun ayollarda ma‘lum vaqt jazava paydo bo‘lishining sababi “azador bachadon” ekanligiga ishongan. Unga ko‘ra, bachadon bola ko‘tarib yurmaganidan qayg‘uga botib, aza tutadi. Uning boshqa zamondoshlari esa bachadon tana bo‘ylab sayr qilib yurib, boshqa ichki a‘zolari orasiga tiqilib qolganda yig‘laydi va ayolda jazava paydo bo‘ladi, deya mulohaza yuritganlar.

- 'Bachadon naychasi majburan bog‘lab qo‘yilgani 13 yildan buyon azoblamoqda'
- 'Ayol semirsa, umri qisqaradi'
- '37 yoshimga qadar ayol bilan qovushmaganimdan xafaman'

Bunday mulohaza 19 asr boshlariga qadar kun tartibidan tushmaydi. Shu davrdan boshlab zamonaviy qin vibratorlarining ajdodi yordamida jazava paydo bo‘lgan ayollarda orgazm hosil qilish yo‘li bilan hayz asoratlarini bostirish urfga kiradi.

Bugungi kunda ham fe‘l-atvori o‘zgarib qolgan ayolga nisbatan «kasali kelgan shekilli» iborasi dunyo bo‘ylab keng qo‘llaniladi.

Ilm-fan ham hayz ko‘rayotgan ayolning zehniyatida o‘zgarish paydo bo‘lishini tasdiqlaydi. Biroq bu o‘zgarishning sababi hamma o‘ylagandek oddiy emas.

Odamlar tomonidan hisobga olinmaydigan bir jihat shundaki, hayz ko‘rish davri ayollarning miya faoliyatiga ko‘p hollarda ijobiy ta‘sir qiladi.

Oy ko‘rib bo‘lgandan so‘ng ayol atrof-muhitga ko‘proq va yaxshiroq e‘tibor bera boshlaydi, ko‘pchilikning nazari ilg‘amagan predmetlarga diqqat qiladi. Hayz davridan uch hafta o‘tib, ayolning so‘zamolligi, so‘zlashuv mahorati ortadi

Bunday o‘zgarishlarning sababchisi esa «azador» bachadon emas, oy davomida turli miqdordagi estrogen va progesteron gormonlarini chiqarib turadigan tuxumdonlardir. Gormonlarning asosiy vazifasi reproduktiv tizim faoliyatini tartibga solib turish bo‘lsada, ular ayollarning miya faoliyati va fe‘l-atvoriga ham ta‘sir o‘tkazadi.

Olimlar hayz ko‘rish siklini 1930 yillardan buyon ilmiy jihatdan o‘rganib keladilar. Bu o‘rganishlar davomida hayz davrining ayolga nisbatan ajabtovur ta‘silari kashf etildi. Masalan, hayz ayolning tunda qanday tush ko‘rishiga ta‘sir qiladi.

Biroq mazkur mavzuda o‘tkazilgan tadqiqotlarning aksariyatiga ayollarning g‘aroyib biologiyasini yanada chuqurroq anglash emas, balki ayollar va erkaklar o‘rtasidagi farqlarni yaxshiroq o‘rganishga intilish turtki bergan edi.

Tadqiqotlar davomida ochilgan muhim bir yangilik ayollar va erkaklar miyasining o‘zaro farqlanishi bo‘ldi. “Har ikki jinsdagi miya faoliyatining turli ekanligi jinsiy gormonlar miqdorining o‘zgarib turishiga bog‘liq”, deydi Duram Universitetidan nevrolog olim Markus Hauzman. “Gormonlar ayollarda hayz ko‘rish chog‘ida o‘zgarsa, erkaklardagi testosteron mavsumiy oshib, kamayib turadi. Buning bari tabiiy jarayon.”

Ayollarning yana bir farqli tomoni shuki, ularning muloqotga kirishish qobiliyati, kirishimlilik erkaklarnikidan ancha yuqori. Bundan tashqari ayollar har kimning biror masalaga nisbatan ommadan farqli o‘laroq o‘z qarashi bo‘lishini ham yaxshi anglaydilar. Ma‘lumotlarga ko‘ra, o‘g‘il bolalar qizlardan ko‘ra autizm (odamlar bilan muloqotga kirishishga qiynalish bilan izohlanadigan ilk bolalik davridan yuzaga keluvchi ruhiy holat)ga to‘rt barobar ko‘proq chalinar ekan.

“Qizlar o‘g‘il bolalardan ko‘ra tezroq tilga kiradi, ayollarning so‘z boyligi erkaklarnikiga qaraganda ko‘proq, ayollar so‘zni qanday qo‘llashni juda yaxshi biladi,” deydi Chikagodagi Illinoyis Universitetidan ruhshunos Polin Maki.

Ayollarning verbal, ya‘ni og‘zaki so‘zlashuv qobiliyatining yuqori ekanligi sababi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Odam evolyutsiyasi davomida bolalar tarbiyasiga, asosan, ayollar mas‘ul bo‘lgan va zurriyotga muhim ma‘lumotlarni ham aynan ayollar og‘zaki tarzda yetkazgan. Masalan, “bu mevani yema, u zaharli,” kabi.

Gormonal muvozanat. 2002 yili Baltimorda joylashgan Gerontolgiya Tadqiqot Markazidagi hamkasblari bilan birgalikda Polin Maki estrogen gormonining o‘zgaruvchan darajasi oy davomida ayollarning o‘zini tutishi va turli qobiliyatlariga qanday ta‘sir qilishini o‘rganib ko‘radi.

Tadqiqotda ishtirok etgan ayollar ikki marta tekshirib ko‘riladi: birinchisi, hayz ko‘rish tugashi bilan, ya‘ni estrogen va progesteron darajasi pastligida hamda ikkinchi, hayz davridan bir hafta o‘tib - gormonlar darajasi yuqorilagan vaqtda.

Bu kichik tadqiqotda atigi 16 nafar ayol ishtirok etgan bo‘lsa ham, natijalar diqqatga sazovor edi.

Ayollik gormonlari yuqori bo‘lgan kunlari ishtirokchilarda erkaklar qobiliyatsiz bo‘lgan masalalar (misol uchun, atrof-muhitga diqqatli bo‘lish)da no‘noqlashish, ammo so‘zlarni maromida qo‘llash mahorati ortishi kuzatiladi. Gormonlar darajasi pasaygan vaqtda esa atrof-muhitga e‘tibor qilish xususiyati yana tiklanishi aniqlanadi.

Tuxumdondan tuxum hujayralar ajralayotganda, ya‘ni gormonlar darajasi yuqorilagan vaqtda ayollarning yana bir qobiliyati oshishi kuzatiladi, deydi Polin Maki. Bu 'ongosti xotirasi'dir. Masalan, bu paytda ayollar o‘zi oldin diqqat qilmagan narsalar va so‘zlarni to‘satdan eslay boshlaydi.

Shu sababdan hayz ko‘rishdan so‘ng biroz vaqt o‘tib, ayollarning so‘z boyligi ortadi, so‘zamolligi kuchayadi.

Qisqacha aytganda, Polin Makining ishonishicha, bunday oylik o'zgarishlarning asosiy sababchisi estrogen gormonidir.

Bu gormon miyaning ikki yonma-yon qismiga ta'sir o'tkazadi. Birinchisi, xotiralarni to'plashga javobgar dengiz toychasi shaklidagi gippokampdir. Gippokamp faol ishlagan vaqtda shaxsning saqlangan ma'lumotlar va xotiralarni eslash xususiyati kuchayadi va bu, o'z navbatida, boshqalar bilan muloqotga kirishishni osonlashtiradi, o'zgaralar fikri va harakatini yaxshiroq anglashga yordam beradi. Ayollik gormonlari faollasha boshlaganda miyaning bu qismi har oy kattalashadi.

Ikkinchi qism bodomsimon amigdala yoki mindalina bo'lib, u bizning hissiyotlarimiz, hissiy holatimizni nazorat qiladi. Ayniqsa, qo'rquv hissi aynan amigdalaga bog'liqdir. Qiziq tomoni shundaki, biz qo'rquv hissi ustun bo'lgan mavzular yuzasidan tez qaror chiqarish vaqtida beixtiyor amigdalaning buyruqlariga bo'ysunamiz. Miyaning bu qismi faoliyati yuqori bo'lganda shaxsning qiyin vaziyatlardan chiqib ketish mahorati ortadi.

Shu sababdan ham har oy estrogen darajasi oshganda ayollardagi qo'rquvni anglash qobiliyati oshib ketadi.

Biroq hayz ko'rish bilan bog'liq ba'zi isbotlanmagan qarashlar ham mavjud. Masalan, yillar davomida olimlar tuxum hujayralar ajralishi ortib, ayollar homiladorlikka tayyor bo'lgan sari qaddi-qomati kelishgan, ko'rkam erkaklarni ko'proq xohlay boshlaydi, deya hisoblab kelar edi. Biroq so'nggi vaqtlarda o'tkazilgan bir qancha keng ko'lamlı tadqiqotlar bu qarashni tasdiqlamadi.

Miyaning qudrati. Hayz ko'rish ayollarning miyasiga ta'sir qilishi ilm-fan tomonidan izohlab berilgan bo'lsada, gap faqat gormonlarda emas.

Yana boshqa bir asosiy sabab ayollar va erkaklar miya faoliyatining turlicha ekanligida yotadi. Ayollar erkaklardan farqli tarzda qaror qabul qilish, masalalarni yechishda miyasining har ikki pallasini ishga soladi.

Ayollarning miyasi erkaklarnikiga nisbatan nega kichikroq ekanligi fan uchun sir bo‘lib qolayotgan bo‘lsa ham, nozik jins vakillari o‘z miyasi imkoniyatlaridan erkaklardan ko‘ra samaraliroq foydalana oladi.

Ayollarning har ikki miya yarimsharlarini ishlatishga moyilligi har oy gormonlar darajasi bilan mushtarak tarzda ortishini 2002 yilda janob Hauzman aniqlagan edi.

Shu sababdan oy ko‘rayotgan ayol - bu jamiyat uchun «xavfli» shaxs emas, balki miyasi imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanishga salohiyatli insondir.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan qaraydigan bo‘lsak, ushbu so‘zning lug‘aviy ma‘nosi: hayz – “suvning yoki qonning oqib ketishi” degan ma‘noni bildiradi. Tarixiy manbalarda bu holat uchun o‘nta turli nom ishlatilgan: tams, hayz, nifos, dahk, iroq, ikbar, i‘sar, diras, firoq. Fiqhiy ta‘rifga ko‘ra, hayz – bu balog‘atga yetgan sog‘lom ayolning bachadonidan tabiiy ravishda, ma‘lum oraliqlarda chiqadigan qon hisoblanadi. Bu holat odatda qiz bolalar balog‘atga yetganidan boshlab, klimaks (menopauza) davrigacha davom etadi. Ayol tanasidagi bu fiziologik jarayonga hayz holati deyiladi. O‘zbek tilida bu holat “oy ko‘rish” yoki “xos kunlar” kabi so‘zlar bilan ifodalanadi.

Urfimizda hayz qonini “odat qoni”, “oy ko‘rish qoni”, “uzrli bo‘lish” deyiladi.

Ginekologiyada ishlatiladigan ko‘plab o‘zbekcha atamalar aslida turli tillardan kirib kelgan: asosan yunoncha, lotincha, arabcha va rus tili orqali o‘zlashgan xalqaro terminlar. Quyida eng ko‘p uchraydigan leksik birliklardan biri “hayz”ning etimologiyasi haqida qisqacha to‘xtalib o‘tsak.

Hayz so‘zi o‘zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan. Va hayz davridagi ayol yoki qiz hoiza – hayzli deb ataladi.

O‘zbek tilida so‘zlashuv nutqida “hayz ko‘rdim” leksemasining boshqa shakllarini ham ko‘rishimiz mumkin: “Oy ko‘rdim”, “Uzrliman”, “Uzrli bo‘ldim” kabi.

Ingliz tilda “menstruation” so‘zi yunoncha mene (moon) dan kelib chiqqan lotincha mensis (month) dan olingan. Bu oy sikllari bilan bog‘liq bo‘lgan oylik hodisa

sifatida hayz davrining tarixiy tushunchasini aks ettiradi. Bu atama lotincha hayz ("oylik") + -ation dan kelib chiqqan. Qadimgi inglizcha: "oy-qon" degan ma'noni anglatuvchi monađblot atamasi ishlatilgan. ("atrofida" yoki "yo'l"), takrorlanuvchi siklga ishora qiladi. Bu atama oyning aylanishi bilan bog'liq deb hisoblangan oylik biologik hodisani tasvirlash uchun yaratilgan (taxminan 29 kun). Mensis (oy) bo'lib, u ham kalendar oyi, ham oyni bildiruvchi qadimgi hind-yevropa tillariga borib taqaladi. Etimologik nuqtai nazardan, tushuncha qadimgi yunoncha mene ("oy") so'ziga mos keladi va biologik sikl va oy sikli o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlaydi.

O'zbek tilda: hayz ko'rdim.

Ingliz tilida "I got my period",

Rus tilida: У меня начались месячные.

"Hayz" ingliz tilda quyidagicha ifodalanadi:

- menstruating woman —
- woman on her period —
- menstruating female —
- "hayz" → menstruation

"hayzli" → menstruating woman yoki menstruator

O'zbek adabiyotida "hayz" atamasi bilan kelgan biror jumla uchramaydi. Lekin ingliz adabiyotida Virginia Woolf asarlarida 'The Angel in the House' (1931), The Bloody Chamber (1979) "hayz" bilan bog'liq ko'plab tasvirlarni uchratishimiz mumkin.

Xulosa

Hayz (menstruation) jarayoni fiziologik, psixologik va leksik jihatdan kompleks hodisa sifatida tahlil qilindi. Fiziologik jihatdan u ayol organizmining reproduktiv tizimida sodir bo'ladigan tabiiy biologik jarayon bo'lib, gormonal o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Psixologik jihatdan esa bu davrda hissiy beqarorlik, kayfiyat o'zgarishlari va stressga moyillik kabi holatlar kuzatilishi mumkin. Leksik jihatdan esa

“hayz” atamasi turli madaniyat va tillarda o‘ziga xos ifodalar, sinonimlar va madaniy yondashuvlar orqali aks etadi. Umuman olganda, mazkur mavzu inson salomatligi va til madaniyatini birgalikda o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Александровский Б.П., Соколовский В.Г. Словарь клинических терминов с переводным и толковым значением. – Киев: Здоровье, 1969. С. 248.
2. Арнаудов Г. Медицинская терминология: На пяти языках: latinum, рус., english, français, deutsch / Пер. с болг. проф. В.В. Завьялова]. 4-е рус. изд., испр. София: Медицина и физкультура, 1979. XXIV. – 943 с/ – URL^ http://elib.usma.ru/bitstream/usma/7399/1/USMU_Sbornik_statei_2022_1_93.pdf
3. Заборовская О.С., Криницкий Д.Ю. Категориальные основы номинации в клинической психиатрической терминологии // Журнал Гродненского государственного университета. 2011. № 3(35). С. 84-86.
4. B.G. Firkin, J.A. Whitworth Dictionary of medical eponyms, 1996, P. 452.
5. Davi-Ellen Chabner Medical terminology: A short course, 2026.
6. Shukurov F.I., Nigmatova G.M. Akusherlik va ginekologiya, T., 2022, 374 bet.
7. Virginia Woolf The Angel in the House, 1931
8. Virginia Woolf The Bloody Chamber, 1979.
9. Киселева Л.А. Терминосистема области медицины «Акушерство» // Вестник Калмыцкого университета. 2017. № 1(33). С. 76-81.
10. Лиховских К. А., Олехнович О. Г. Латинские термины метафорического происхождения в клинической терминологии. Екатеринбург, 2022. С. 1056-1062.
11. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: хрестоматия. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2002. С. 205.
12. <https://fiqh.uz/maqola/308>